

OUDHEIDKUNDIG BODEMONDERZOEK BINNEN DE GEMEENTE ROTTERDAM IN HET JAAR 1961

door C. HOEK

GEDURENDE het jaar 1961 hebben onder auspiciën van de Commissie van advies inzake archeologisch onderzoek binnen het ressort Rotterdam een aantal opgravingen plaats gevonden.

De werkzaamheden zijn uitgevoerd door de afdeling Oudheidkundig Onderzoek van de dienst van Gemeentewerken in overleg met de Rijksdienst voor het Oudheidkundig bodemonderzoek te Amersfoort.

I. OVERSCHIE

Tijdens rioleringswerkzaamheden in de Overschiese Dorpsstraat zijn gedurende de eerste weken van januari fragmenten metselwerk aangetroffen, ter plaatse van het vroegere kerkhof bij de Hervormde kerk. Het metselwerk bestond uit zg. kloostermoppen, met een lengte variërend van 29 tot 33 cm; de onderzijde ervan was niet erg diep in de kleigrond uitgestoken en ook de breedte bedroeg niet meer dan een steen. Spoedig bleek, dat men te maken had met de vroegere kerkhofmuur. Aan de oostzijde kon zelfs de plaats van een (later) inrijhek vastgesteld worden.

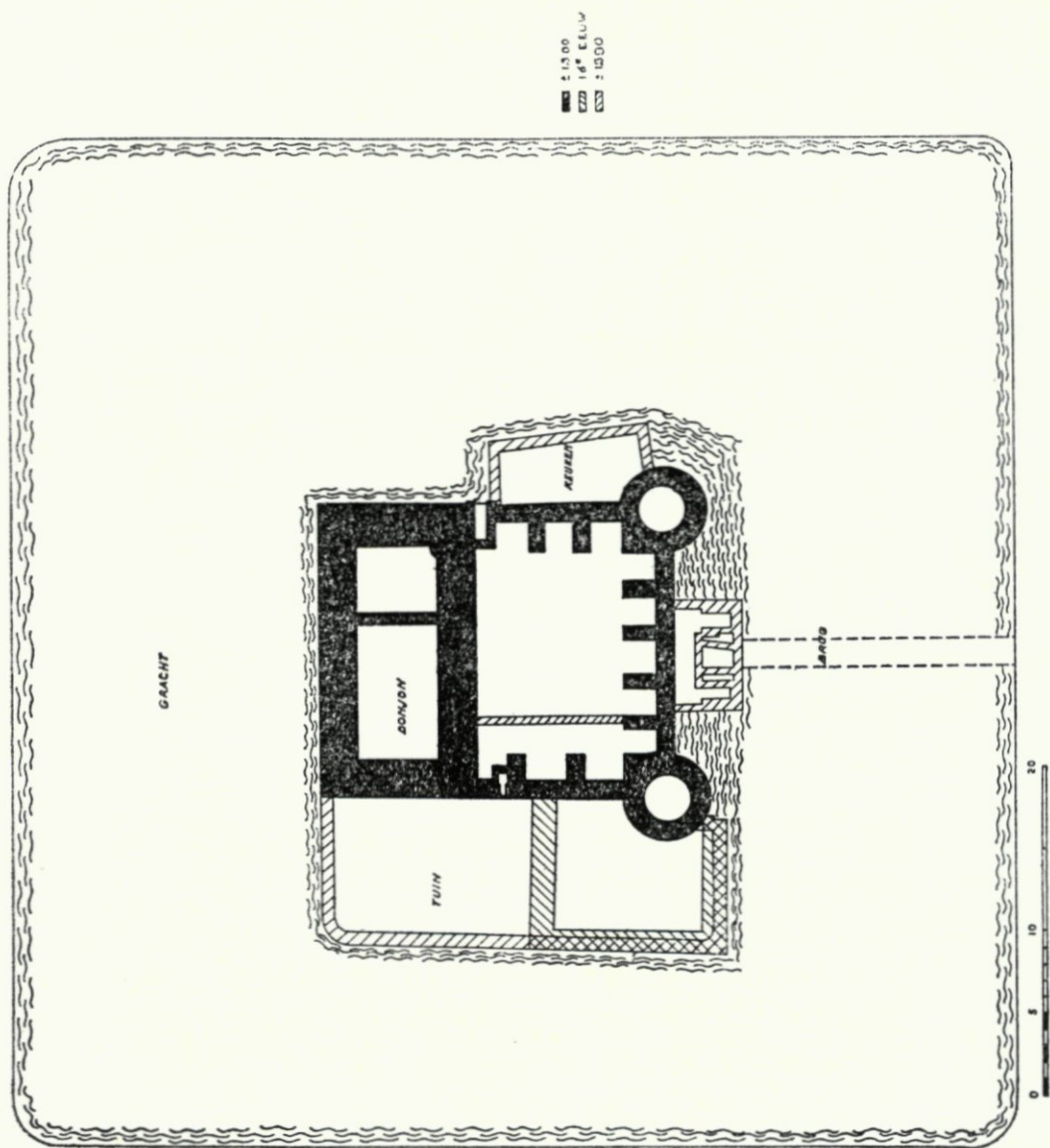
De muur rond het kerkhof komt voor op de oudste afbeelding, die wij kennen van de kerk, nl. op de uit 1512 daterende kaart van de drie Schieën in het Algemeen Rijksarchief¹⁾. Het baksteen materiaal kan dateren uit het begin van de dertiende eeuw en komt overeen met dat van het ten zuiden van de kerk gelegen kasteel Starrenburg en de ten noordoosten ervan gelegen ronde burcht Rodenrijs²⁾, welke beide kastelen zich laten dateren rond het jaar 1200. De kerk van Overschie wordt het eerst vermeld in een handschrift, afkomstig van de abdij van Echternach, een sacramentarium, waarin op de achterzijde van de twee eerste bladen een monnik omstreeks 1040 enkele aantekeningen maakte omtrent aan de abdij behorende kerken in dit gebied³⁾. Overschie, in deze tijd Schie geheten, komt voor, niet als zelfstandige parochie, maar als kapel binnen de parochie Vlaardingen. Het blijkt thans dat het kerkhof

dus al vroeg ommuurd is geweest. Deze vroege kerkhofmuren zijn nu zeldzaam in Zuidholland; dat zij er wel geweest zijn blijkt o.a. uit een kaart door Coenraet Oelenz in het kaartboek van het St. Barbara klooster te Delft uit 1553, waarin een afbeelding van de kerk van Kethel voorkomt, eveneens omringd door een muur ⁴). Kethel wordt gelijk met Overschie als kapel binnen Vlaardingen vermeld in het Echternacher sacramentarium.

II. TERBREGGE

Een oude bodemvondst, gedaan tijdens de tweede wereldoorlog, kon ten dele achterhaald worden, dank zij de heer E. J. C. van den Berg te 's-Gravenhage. Tijdens het maken van een graskuil in het noorden van Terbregge werd in de bodem een aantal potten van primitief aardewerk aangetroffen. Een van deze 'potten' is gelukkig bewaard gebleven, een vrij gaaf exemplaar van inheems aardewerk uit de late ijzertijd, vermoedelijk omstreeks het begin van de jaartelling. Rond deze pot lagen drie stukken natuursteen in de bodem, waarvan één beslist een wrijfsteen is. De verhalen over wat verder gevonden is, zijn tamelijk vaag; er wordt gesproken van potten met as erin, maar alle voorwerpen schijnen tamelijk onbeschadigd geweest te zijn. Mogelijk hebben wij hier te doen met een begraafplaats van een inheemse bewoning op het veen, zoals er de laatste jaren steeds meer in Holland vastgesteld zijn, o.a. ook te Hillegersberg ⁵).

Deze vondst doet echter sterk denken aan een andere, nl. in de twintiger jaren enkele honderden meters ten zuiden hiervan gedaan. Bij het schieten van een sloot werd in het veen een vrijwel gave boot aangetroffen, gemaakt uit een enkele boomstam. Het is toen niet gelukt deze boot in zijn geheel te conserveren, doch er zijn wel een fragment ervan, een foto en een schaalmodel 1 : 10 bewaard gebleven in het Maritiem Museum Prins Hendrik. Bij deze boot zijn enkele scherven aardewerk gevonden, die echter schijnen verloren gegaan te zijn. Met betrekking tot de datering van het aardewerk wordt in de oude verslagen gesproken over de zesde respectievelijk achtste eeuw na Christus. Het aardewerk schijnt gekartelde randen gehad te hebben, wat wel doet denken aan wat men tegenwoordig Fries-Bataafs aardewerk pleegt te

23. De fundering van het kasteel Valckensteijn; naar een opmeting van de Dienst Gemeentewerken Rotterdam.

noemen en dat uit de eerste en tweede eeuw van onze jaartelling dateert.

Zou dit vermoeden juist zijn dan kan er inderdaad verband bestaan tussen de beide vondsten in Terbregge ⁶⁾.

III. CHARLOIS

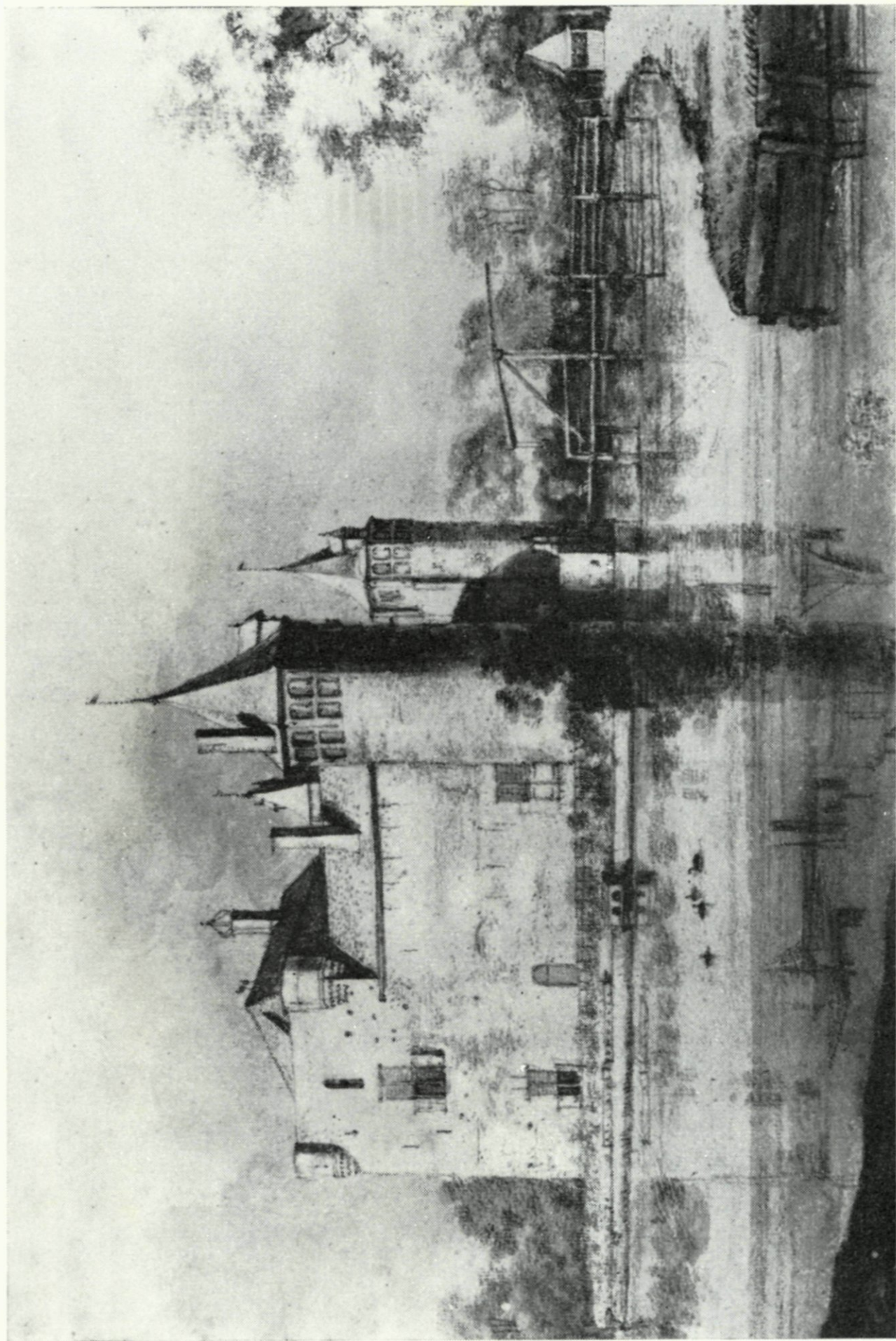
Tijdens verbouwingswerkzaamheden in de Nederlands Hervormde kerk te Charlois bleek het mogelijk hier een beperkt onderzoek in te stellen.

Deze kerk is gebouwd ter plaatse van de laat-vijftiende eeuwse St. Clemens kerk, die in 1867 afgebroken is ⁷⁾.

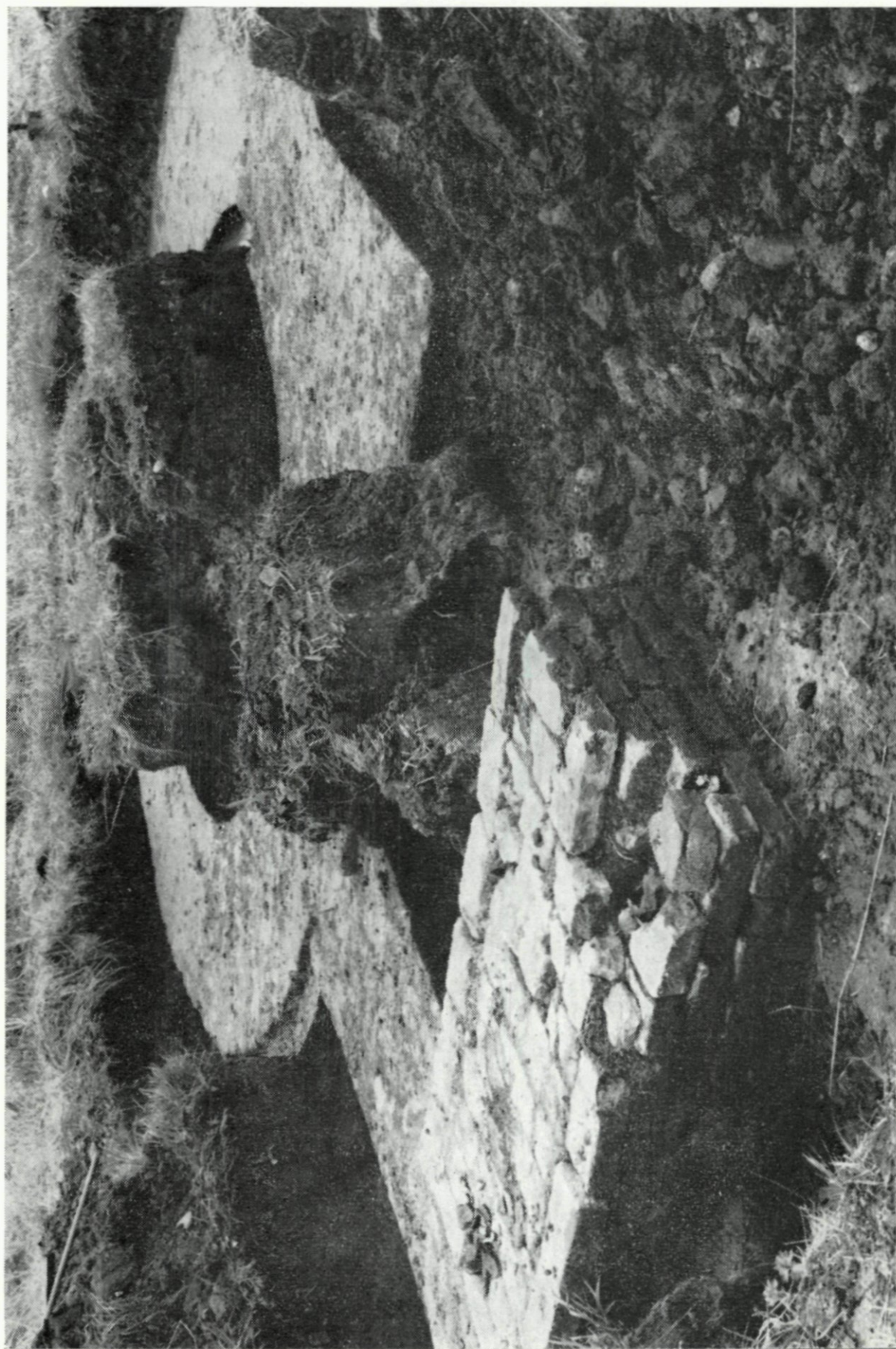
Inderdaad bleek dat de fundering van de gesloopte kerk nog aanwezig was en dat deze zelfs benut is voor ondersteuning van de gietijzeren kolommen van de tegenwoordige kerk. Uit het aanwezige metselwerk kon worden opgemaakt dat de vloer van de tegenwoordige kerk ongeveer 1 meter hoger ligt dan die van de vijftiende eeuwse, zodat de 'terp' waarop deze staat, ook minder hoog geweest is.

Of ter plaatse van de kerk ook die van het in 1374 verdwenen kerkdorp Kathendrecht gezocht moet worden is niet gebleken, maar wel waarschijnlijk. Op zestiende eeuwse kaarten en o.a. ook in zestiende-eeuwse registers in het archief van Schiedam wordt Charlois vaak aangeduid als 'het dorp voir dagen' wat zoveel wil betekenen als de plaats van het verdwenen dorp. Bovendien kon pal ten zuiden van de kerk in 1960 de plaats van het veertiende-eeuwse huis te Kathendrecht vastgesteld worden ⁸⁾. Dit huis was gebouwd op de oeverwal van een kreek en deze kleirug dient ook als ondergrond voor de kerk; de dikte van het kleipakket kon door middel van grondboringen in de kerk vastgesteld worden op $5\frac{1}{2}$ à 6 meter. In de ondergrond werd nog een houten paal aangetroffen, maar de aard van de werkzaamheden in de kerk waren van dien aard, dat volstaan moest worden met een enkele proefsleuf in het voormalig koor. Middeleeuws baksteen materiaal van groot formaat was niet aanwezig.

Onder de kerkvloer bleken nog 7 van de grafzerken aanwezig te zijn, die in 1867 door de heer A. van der Poest Clement gesignaleerd waren. Deze zijn gefotografeerd en elders gepubliceerd ⁹⁾.

24. Het kasteel Valckensteyn, gezien van het zuidwesten, in 1647; tekening door Roelant Roghmar. (in particulier bezit).

25. Het kasteel Valckensteyn; de fundering van de zuidoostelijke hoektoren gezien vanaf de binnenplaats, links de erop aansluitende walmuur met een steunbeer; foto Openbare Werken.

IV. HET VALCKENSTEYNSE BLOK

Het terrein, ingesloten door de Korte Varleweg, Poortugaalseweg en Slotsedijk, en dat bekend is onder de naam Valckensteynse Blok, heeft reeds meerdere malen de aandacht getrokken van de historici. In het Rotterdamsch Jaarboekje 1938 blz. 70 e.v. wijdde Drs. A. van der Poest Clement een artikel aan het in 1826 gesloopte kasteel Valckensteyn, dat hier gestaan heeft. De heer G. J. Vermaat kwam in 1948 bij zijn studie over de oudste bedijkingen van het westelijk deel van het eiland IJsselmonde¹⁰⁾ tot de conclusie dat het grootste deel van dit blok een afzonderlijk poldertje geweest is. Enkele jaren geleden kwamen tijdens de aanleg van de oliepijpleiding tussen Pernis en het Ruhrgebied de restanten van een romeinse bewoning uit de tweede en derde eeuw na Christus te voorschijn in een weiland in het zuidwestelijk deel van het terrein. In het voorjaar van 1961 bleek, dat het terrein van het voormalig kasteel met vergraving bedreigd werd en dat reeds grond afgevoerd was, waarbij romeinse aardewerkscherven te voorschijn gekomen waren.

Van de eigenaar van het terrein, de heer W. de Lange, werd toestemming verkregen een opgraving te verrichten en het gelukte de funderingen van het kasteel terug te vinden, waarbij de plattegrond vastgesteld kon worden.

Het slot Valckensteyn bestond uit een grote rechthoekige woontoren, een donjon, uitwendig 10×18 meter, met muren van ruim twee meter dikte, door een tussenmuur verdeeld in twee ruimten, groot respectievelijk $9 \times 5,5$ – en $4 \times 5,5$ meter. Aan de hand van tekeningen, gemaakt door Roelant Roghman in 1649, die zeer betrouwbaar blijken te zijn, is ook de opbouw van deze toren bekend. Boven een overkluisde begane grondverdieping bevond zich de hoofdverdieping, met een verdiepinghoogte van circa vier meter, waarboven nog een verdieping en hierboven een zolderruimte, afgedekt door een schilddak, dat oorspronkelijk gedekt was met leipannen, waarvan enkele in de gracht aangetroffen zijn en dus steilere dakvlakken had dan ten tijde van Roghman. De goot op de muren was voorzien van een borstwering met kantelen. Op drie hoeken bevonden zich uitgekraagde arkeltorens, die in de zeventiende eeuw reeds hun spitsen hebben verloren, evenals de borstwering zijn kantelen, en op de vierde hoek een hogere uitkijktoren.

De schouwen in de vertrekken bevonden zich tegen de scheidingsmuur. Van een van deze schouwen is in de gracht een gedeelte van een laat zestiende eeuwse zandstenen wang teruggevonden, een cherubijn die een gecanaluurde zuil torst. De verbinding tussen de verdiepingen onderling vond plaats door middel van een muurtrap, die zich in de hoek onder de uitkijktoren bevond. Vanaf de muurtrap kon men op iedere verdieping in een gemak komen; deze gemakken loosden op een grote beerput in de fundering.

Voor de lange zijde van de toren lag aan de zuidzijde een om-muurde binnenplaats. De walmuren hadden een dikte van 1 meter, maar waren aan de binnenzijde versterkt door steunberen van 0.95 meter breedte, aan de oost- en westzijde 1.75 meter zwaar, aan de zuidzijde echter 2.15 meter. Deze steunberen droegen een weergang op bogen, zodat boven op de muur achter de weergang een platform was van 2.5 respectievelijk 2.9 meter breedte. De walmuren waren op de hoeken voorzien van ronde torens, waarvan het opgaand muurwerk ongeveer dertien meter hoog en 1.25 meter dik was. Het voorfront kon vanuit deze torens geheel bestreken worden en ook de toegang tot het binnenplein, die zich in de zuidmuur bevond. De breedte van deze poortdoorgang werd bepaald door de afstand van de hier aanwezige steunberen, die 1.92 meter bedraagt.

Tegen de westmuur bevond zich op de binnenplaats een gemak onder een boog van de weergang.

In het gehele complex zijn slechts twee bouwnaden aanwezig, nl. op de beide plaatsen waar de walmuren tegen de donjon aansluiten. Het metselwerk van de walmuren is tegen en over de versnijdingen van de torenmuur aangebracht, zodat de toren het eerst gebouwd is. Toch zijn toren en walmuren van één bouwperiode; dit blijkt niet alleen uit het feit dat aan beide elementen dezelfde bakstenen gebruikt zijn van $7 \times 13.5 \times 29$ cm, maar ook is gebleken dat de donjon aan de zuidzijde nooit een gracht gehad heeft, daar het bodemprofiel van de binnenplaats geheel ongestoord is (zie hieronder).

Deze oudste kern van het gebouw maakt wel een zeer weerbare indruk, terwijl het toch ook bewoonbaar was, gezien de ruime vertrekken in de donjon. Deze laatste is in zijn soort wel een der grootste van Zuidholland geweest. De iets oudere donjon van het kasteel te Heenvliet, die oorspronkelijk vrij in een gracht stond,

was een verdieping lager en bevatte slechts een vertrek van 6.1×9.5 meter. Alleen de dertiende eeuwse woontoren van het kasteel Teylinghen is van ongeveer gelijke afmetingen, al is het opgaande muurwerk minder zwaar. Deze toren heeft nog een verdieping meer gehad, maar mist de tussenmuur.

In latere tijd is het kasteel uitgebreid met een westvleugel op de binnenplaats en een oostvleugel tegen de buitenzijde van de wal-muur op het talud van de gracht. Deze laatste vleugel heeft vermoedelijk de keuken bevat, daar rond deze vleugel de gracht bijna gevuld was met aardewerkscherven, wijnflessen en honderden schalen van eendeneieren.

Voor de poortdoorgang kwam een klein ommuurd plaatsje met een hek, dat echter zover naar voren stak, dat de flankdekking door de beide hoektorens te niet gedaan werd, waaruit blijkt dat het kasteel zijn militaire waarde verloren had. Al deze constructies zijn uitgevoerd in baksteen van $4 \times 10 \times 21$ cm. Het gemak op de binnenplaats is bij deze verbouwing buiten bedrijf gesteld en met grond gevuld. Het aardewerkmateriaal dat in dit gemak aangetroffen werd, kan voor 1600 gedateerd worden.

Om tot een datering van deze grote verbouwing te komen, is het nodig de geschiedenis van het kasteel na te gaan. De gegevens door Drs. A. van der Poes Clement verzameld, leveren het volgende staatje op:

- 1458 Symon Vrederic krijgt het huis na overdracht door Willem Cuser.
- 1571 Boudewijn van Roon is bezitter na koop. Daar hij in 1519 geboren is, zal deze koop wel niet voor 1545 vallen; Van der Poest Clement denkt aan omstreeks 1555.
- 1582 Willem van Lamsweerde koopt het huis van Gerrit van Roon.
- 1588 Joas Grijp koopt het huis van Willem van Lamsweerde; het blijft in zijn familie tot 1737.

Hier valt nog een datum tussen te voegen, uit een sententie van het Hof van Holland blijkt, dat het kasteel voor 1506 bij decreet verkocht is. Op die datum blijkt nl. een deel van de kooppenningen nog niet voldaan te zijn. De nieuwe eigenaars zijn Dirck van Swieten en Jacob Willemsz.; de verkoop duidt op financiële moeilijkheden van de vorige bezitter, Gillis van Valckensteyn, de oudste zoon van Symon Vrederic, vermeld in 1458. Wij treffen Gillis in

verschillende processen gewikkeld voor het Hof van Holland, o.a. op 26 juni 1500. Hij blijkt dan niet in staat te zijn zijn financiële verplichtingen tegenover het Karthuizer klooster Nieuwlicht bij Utrecht te voldoen, spruitende o.a. uit de pacht van tienden bij Geervliet ¹¹). Al met al lijkt het niet waarschijnlijk dat bij de herhaaldelijke wisselingen van eigenaar er een grote verbouwing en uitbreiding van het kasteel plaats gevonden zal hebben.

Bovendien staat het vast dat ook Boudewijn van Roon meestal elders verbleef, nl. vijf kinderen van hem zijn geboren tussen 1547 en 1553 te Brussel, in 1557 een kind te Luxemburg; zijn in 1557 geboren dochter wordt een jaar later te Mechelen begraven; in 1561 wordt een zoon te Spiers geboren en zijn laatste vier kinderen aanschouwen van 1562 tot 1570 het levenslicht in Zwolle, respectievelijk Vollenhove. Zelf sluit hij voor het laatst de ogen te Arnhem in 1578 ¹²).

Wij mogen wel aannemen dat eerst sedert 1588 met de familie Van der Grijp het kasteel weer regelmatig door de eigenaren bewoond wordt. De Van der Grijs waren katholiek en dus uitgesloten van overheidsdiensten ¹³). Zij schijnen een geslacht van gezeten landjonkers geweest te zijn en voor hen was Valckensteyn een geschikte residentie. Zij zullen dan ook het gebouw in de toestand gebracht hebben, zoals wij het kennen uit de tekeningen van Roghman, en wij mogen de grote verbouwing wel op naam stellen van Joas Grijp, voordat hij het kasteel betrok, dus omstreeks 1590. Rond de keuken in de oostvleugel vinden wij dan ook aardewerk vanaf het einde van de zestiende eeuw, o.a. een grote vleeschotel die zich vrij nauwkeurig laat dateren; ook de inhoud van het bij de bouw van de westvleugel buiten gebruik gestelde gemak geeft aan deze veronderstelling steun.

Er is echter nog een derde bouwperiode en wel aan de westzijde. Roghman tekent hier tussen het hoofdgebouw en de gracht een strook grond omgeven door een laag muurtje, een soort tuin dus. De tuinmuur is teruggevonden en bestond geheel uit secundair verwerkte kloostermoppen. De muur was niet diep gefundeerd op houten kespen. Nu bleek de muur echter niet overal gelijk te zijn, de zuidelijke helft had een aanlegbreedte van 0.56-, respectievelijk 1.10-, respectievelijk 1.40 meter breedte, bovendien loopt de muur weer terug naar de walmuur. Het maakt de indruk dat hier oorspronkelijk een tamelijk licht gebouw gestaan heeft, opgetrokken

uit grote steen, afkomstig van afbraak. Dit gebouw heeft plaats moeten maken voor de tuin en het afbraakmateriaal is opnieuw benut voor de bouw van de tuinmuur, die aan de noordzijde ongeveer 0.56 meter breed is; ook de zuidmuur van het gebouw is vervangen door een tuinmuur van 0.56 meter dikte. Onder het metselwerk is hier echter nog de brede houten fundering van de oorspronkelijke muur aanwezig. In de noordelijke helft van de tuinmuur was tussen de stenen in een zestiende eeuwse haardsteen verwerkt. Hieruit en uit het feit dat op de tekeningen van Roghman de tuinmuur voorkomt mag geconcludeerd worden dat een later aanbouwsel bij de verbouwing van het kasteel gesloopt is en de tuin aangelegd.

Het verdwenen bouwwerk kan een schuur zijn geweest, gebouwd in de zestiende eeuw, toen het kasteel vermoedelijk bewoond werd door pachters en het met de er vanouds bijbehorende $20\frac{1}{2}$ gemet land een agrarisch bedrijf vormde.

De vraag blijft echter waar deze grote partij kloostermoppen vandaan is gekomen. Het oorspronkelijke kasteelcomplex bergde binnen zijn muren geen stallen en het is zelfs de vraag of een ruiter te paard de smalle poort kon passeren. Het was tevens gelegen op goed twintig minuten gaans van het dorp Poortugaal, zodat het voor de hand ligt dat er oorspronkelijk stallen, schuren en bedrijfsgebouwen bij gelegen hebben. Op een tekening uit de achttiende eeuw is links van de toegangsbrug een boerderij aangegeven, tegen de slotgracht gelegen, en aan de rechterzijde bij de Slotsedijk een poortgebouwtje. In 1817 is er nog sprake van een tuinmanswoning.

Inderdaad ligt in de tuinderijen tegenover de vroegere ophaalbrug een grote ronde 'bult', waarin niet alleen veel scherven voorkomen, maar ook bij verschillende graafwerkzaamheden o.a. in 1927 kloostermoppen aangetroffen zijn ¹⁴). Deze bult duidt de plaats aan van de vroegere voorburcht, die gezien het zeer weerbare karakter van het hoofdgebouw eveneens versterkt geweest zal zijn. Toen in de zestiende eeuw het kasteel meer als agrarisch centrum dan als herenhuis gefungeerd heeft, zal een deel van de voorburcht gesloopt zijn en het afkomende materiaal gebruikt voor de schuur tegen het hoofdgebouw.

De aardewerkvondsten tijdens de opgraving bestaan uit materiaal, waarvan het oudste omstreeks 1300 dateerbaar is. Naast enkele

blauwgrijze scherven en rood ongeglazuurd-, respectievelijk spaarzaam geglazuurd aardewerk, komt ook het bekende steengoed voor. De belangrijkste middeleeuwse vondst kwam uit de beerput van de donjon. De slopers hadden de noordwand van de put tot op de bodem weggebroken, maar tegen de zuidwand lag nog een ongestoorde mestlaag. In deze laag lagen op elkaar van boven naar beneden een grote gebroken Jacobakan van het gangbare type rond 1400, hieronder een beschadigd gedraaid beukehouten bakje en op de bodem juist onder het bakje een bronzen schaaltje, dat de tand des tijds verwonderlijk goed weerstaan heeft. De grote massa van het aardewerk dateert echter uit het laatste kwart van de zestiende-, de zeventiende- en het begin van de achttiende eeuw. De reden van het betrekkelijk weinig voorkomen van het middeleeuwse goed is tweërlei. In de eerste plaats zal het kasteel in deze periode slechts van tijd tot tijd bewoond zijn geweest door de eigenaren, de heren van Putten, wier zetel elders gevestigd was en in de tweede plaats is bij de grote verbouwing in het einde van de zestiende eeuw de gracht schoongemaakt, waarbij het oorspronkelijk middeleeuwse talud aan de voet van de muren weggegraven is, zodat het water tot aan het metselwerk kwam te staan. Voor die tijd heeft langs de muren een strook grond gelegen ter breedte van twee tot zes meter. Dit kon op drie plaatsen vastgesteld worden, nl. bij de keuken, de tuin en het voorpleintje bij de poort, waar het oorspronkelijk talud nog aanwezig is. Dat bij deze schoonmaak veel middeleeuws materiaal verdwenen is, staat vast.

Tenslotte moet opgemerkt worden dat de middeleeuwse bouwmeester van Valckensteijn een knap staaltje ingenieurswerk verricht heeft bij het funderen van het gebouw. De onderzijde van de fundering ligt nl. ongeveer twee meter onder de grondwaterstand. Deze muren rusten op houten vloeren van delen gemiddeld 8 cm dik bij een breedte van circa 35 cm. Deze delen rusten op dicht bij elkaar geslagen houten palen met een diameter van ongeveer 18 cm. Gezien het feit, dat er slechts weinig bouwnaden zijn, heeft men gewerkt in bouwputten met grote oppervlakten; voor de donjon bedraagt het oppervlak ongeveer 150 m². Men is er in geslaagd deze grote put droog te houden, mogelijk met behulp van tonmolens. De wanden van deze middeleeuwse bouwputten kwamen tijdens het onderzoek herhaaldelijk weer te voorschijn.

Alvorens ons bezig te houden met de oudste eigenaar van het

kasteel eerst nog iets over andere vondsten op het kasteelterrein. Dit is in 1927 gedeeltelijk afgegraven in verband met het dempen van de grachten. Op de binnenplaats van het kasteel kwam ongeveer op 80 cm onder het oorspronkelijke maaiveld een schervenlaag te voorschijn, welke zich ook voortzette onder de keuken en in de tuin. Deze laag bleek aardewerk te bevatten uit de tweede en het begin van de derde eeuw na Christus, bijna uitsluitend van Romeinse herkomst. Bij de bouw van het kasteel en ook later zijn belangrijke gedeelten van het bodemprofiel verstoord maar de aard van bewoning bleek toch nog duidelijk. Het materiaal bestaat uit fragmenten van een zeer groot aantal blauwgrijze potten, die met hun vrij zware randprofielen kenmerkend zijn voor het Hollandse kustgebied, terra nigra aardewerk, enkele fragmenten terra sigillata, waaronder een met bodemstempel (Trier plm. 180 na Christus), een groot aantal ruwwandige potten, het bekende blauw en bruin geschilderde, met rolstempel afdrukken versierde, witte aardewerk, fragmenten van rood aardewerk, waaronder enkele grote kruiken met twee oren en enkele fragmenten van pijp-aarde. Inheems aardewerk komt vrijwel niet voor, wel enkele gebruiksvoorwerpen als een wetsteen, een wrijfsteen en gedeelten van een maalsteen.

De herkomst van deze scherven zal van een burger-nederzetting geweest zijn, zoals in hetzelfde jaar bij Kethel enkele zijn ontgraven. Deze bestaan uit grote drieschepige langwerpige woningen met vlechtwanden en door tussenwanden inwendig in verschillende afdelingen verdeeld.

De woning op Valckensteyn heeft waarschijnlijk gelegen ter plaatse van de zuidelijke gracht en moet verdwenen zijn tijdens de transgressie in de eerste helft van de derde eeuw. Op enige afstand naar het westen heeft waarschijnlijk een tweede boerderij gelegen, waarvan het schervenpakket enkele jaren geleden door de oliepijpleiding werd doorsneden ¹⁵⁾.

Het noordelijke deel van het kasteelterrein bevatte sporen van een nog oudere bewoning. Binnen de muren van de donjon en in de tuin werd een schervenlaag aangetroffen van inheems aardewerk uit de eerste eeuw. De Romeinse boerderij heeft dus een voorganger gehad met bewoners, die nog geen gebruik maakten van de betere kwaliteit aardewerk, dat grotendeels geïmporteerd werd, maar tendele ook reeds in het kustgebied werd vervaardigd.

Is het nu toeval, dat wij hier op een klein stukje terrein drie

cultuurlagen praktisch op elkaar aantreffen? Beslist niet. Het bodemprofiel van het Valckensteynse Blok wijkt af van dat van de omliggende gebieden. Op IJsselmonde treffen wij normaal het volgende bodemprofiel aan, van boven naar beneden: een tamelijk dun pré-romeins kleidek op een vier tot vijf meter dik veenpakket. Op het kleidek hebben zich vaak jongere kleiafzettingen gevormd, vaak nog in de veertiende en vijftiende eeuw tengevolge van overstromingen. Bij Valckensteyn is de dikke veenlaag wel aanwezig, maar bestaat uit twee lagen, gescheiden door een meer dan een meter dikke kleilaag¹⁶). Daar veen zich wel tienmaal meer samen laat drukken dan klei, betekent dit dat de natuurlijke klink van de ondergrond hier geringer is dan elders en in een vlak gebied als IJsselmonde betekent 10 tot 20 cm hoogte verschil reeds dat een dergelijk terrein aanzienlijk minder wateroverlast heeft en bij uitstek geschikt is voor bewoning. Dit is dus inderdaad het geval geweest in de eerste eeuwen van onze jaartelling en ook in de tweede helft van de twaalfde eeuw, toen tengevolge van een stijging van de zeespiegel het land van Poortugaal bloot kwam te staan aan overstromingen. Bij het dorp treffen wij onder een kleidek uit deze tijd twaalfde eeuwse aardewerkscherven aan¹⁷).

De bevolking heeft zich hier veilig gesteld door het opwerpen van ten dele nog aanwezige terpen en een ringdijk rond het dorp. Ook bij Valckensteyn ontstaat een zelfstandig poldertje, reeds door de heer G. J. Vermaat gesignaleerd. Wij mogen aannemen dat dit poldertje bedijkt is door de voorouders van de bezitters in de veertiende eeuw. Drs. A. van der Poest Clement toonde aan dat het kasteel in 1372 in het bezit is van Zweder, heer van Gaesbeek, Putten en Strijen. Wanneer het op 15 september 1454 in leen wordt gegeven behoren er bij twintig en een half gemet land, die er om heen liggen. Dat dit land ook oorspronkelijk Puttens domeingebied is, blijkt uit de rentmeestersrekening van Putten over het jaar 1384¹⁸). Hierin treffen wij de volgende betaling:

„Item in Portegale bi den dijcgrave een scot ghegadert vanden „mete 1 gr., vanden lande in die Rode omtrent mijns heren steen- „huys 20½ mt, facit 20 d. ½ gr.”

Er is dus door de dijkgraaf van Poortugaal aan de ingelanden een speciale heffing van 1 groot per gemet opgelegd, vermoedelijk voor extra onkosten aan de dijken. De heer van Putten zelf is hierin aangeslagen voor het land bij Valckensteyn, dat dus recht-

26. Het kasteel Valckensteyn; het gemak, met uitstroomopening, tegen de westelijke walmuur; foto Openbare Werken.

27. Het kasteel Valckensteijn; het gemak van de donjon gezien vanuit het oosten, de houten vloer is zichtbaar, de noordelijke wand is geheel weggebroken; foto Openbare Werken.

28. Het kasteel Valckensteyn; de bouwnaad tussen de westelijke walmuur en de donjon; het metselwerk van deze laatste is geheel verdwenen; foto Openbare Werken. 29. Aardewerk gevonden in de gracht bij de keuken van het kasteel Valckensteyn, afkomstig van de familie Grijp; foto Openbare Werken.

30. Kasteel Valckensteijn; midden boven bronzen schaaltje met Jacobakan uit het gemak van de donjon, beneden Romeins aardewerk met links achter een reeds eerder gevonden amphora; foto Openbare Werken. 31. Diverse bodemvondsten: boven links 14de eeuws aardewerk afkomstig uit het Huis te Kathendrecht, boven rechts aardewerk uit de latere polder Kathendrecht, beneden midden restant van de boomstamkano uit Terbregge met links aldaar gevonden pot met wrijfsteen, rechts kanonskogels; foto Openbare Werken.

streeks door hem gebruikt wordt; zijn overige domeinen zijn alle verpacht en hier zijn het de pachters die betalen. Deze 20½ gemet land vormen het zuidelijke deel van het poldertje; het in de zelfde acte van 1454 genoemde land van het Karthuizer klooster Nieuwlicht bij Utrecht gaat terug op 8 juni 1408, wanneer de heer van Putten 1 lijn land bij het steenhuis aan dit klooster schenkt ¹⁹). Ook de kerk van Poortugaal en Pieter van Roden bezitten hier nog enkele kleine percelen, maar het leeuweaandeel is toch wel van de heren van Putten, die hier in de twaalfde eeuw als bedijkers opgetreden zullen zijn. Of zij hier al voor de transgressie het land bezeten hebben is niet onwaarschijnlijk. Enkele vroeg middel-eeuwse scherven zijn in het terrein opgeraapt, zodat de bewoning terug kan gaan op de ontginning van dit gebied in de eerste helft van de elfde eeuw en gezien de hoge ligging van het terrein kan het zelfs een van de uitgangspunten van de ontginning zijn.

De vraag wie van de Puttense heren het kasteel heeft doen bouwen is niet moeilijk op te lossen. Het baksteen formaat en ook het oudste aardewerk uit de gracht wijst op een tijdstip rond 1300. Als Nicolaas III van Putten in 1311 overlijdt, wordt hij opgevolgd door zijn oudste dochter Beatrix, die prompt ruzie krijgt met de heer van Voorne, daar zij deze geen leenhulde wil doen voor het zuidelijk gedeelte van Putten, dat aan Voorne leenroerig is. De graaf doet op 18 juli 1314 uitspraak en Beatrix wordt in het ongelijk gesteld. Slechts na betaling van 9000 lb zwarte toernooisen krijgt zij het betwiste gebied toegewezen. Hierdoor is haar financiële positie dusdanig geschokt, dat zij verschillende leningen moet sluiten, o.a. bij de Lombarden te Schiedam en bovendien delen van haar bezit moet verkopen, o.a. het ambacht Schoonderloo aan heer Geraert van Voorne. Dat dus in de jaren na 1315 de middelen aanwezig geweest zijn voor de stichting van een kostbaar bouwwerk als Valckensteyn moet uitgesloten geacht worden. Wij dienen de bouwer een generatie hoger te zoeken.

Heer Nicolaas III treedt op sedert 19 april 1276 maar is op 8 september 1284 nog onmondig. Door zijn huwelijk met Aleyd, de rijke erfdochter van Strijen, wordt hij een der machtigste edelen van het graafschap en zo zien wij hem in juli 1304 het bewind over Holland, Zeeland en Friesland voeren voor graaf Jan II, die ziek te Henegouwen verblijft ²⁰). Belangrijk is zijn rol in de strijd tegen de Vlamingen in dat jaar en hieraan danken wij een overzicht van

zijn financiële middelen. Na afloop van de strijd begroot Nicolaas de door hem geleden schade op bijna 14000 lb (bijna het dubbele van die van de stad Dordrecht). Hij heeft o.a. vier jaar lang geen inkomsten uit zijn domeinen gehad, die per jaar 1000 lb opbrengen en ook is een van zijn kastelen verwoest ²¹). Welk kasteel dit is wordt helaas niet vermeld, wij hebben de keuze uit een drietal, nl. het huis bij Geervliet, Puttensteyn in de Hoeksewaard ten zuiden van Oud Beyerland en het huis te Strijen bij Oosterhout. Van deze drie is Puttensteyn in de veertiende eeuw verdwenen, niet in het minst doordat overstromingen het land er om heen onbewoonbaar gemaakt hebben. Is het erg gewaagd te veronderstellen dat heer Nicolaas zijn verwoest huis vervangen heeft door één, dat veilig binnen bedijkingen gelegen is in het land van Poortugaal ter plaatse van een bestaande boerderij of hofstad?

Van dit oudere gebouw is tot nu toe niets teruggevonden, maar dit zal dan ook niet gezocht moeten worden op de plaats van het hoofdgebouw maar van de voorburcht. Het zou nl. vreemd zijn bestaande gebouwen te slopen voor een nieuw als men beschikt over voldoende grond ernaast gelegen.

Uit het hierbovenstaande moge blijken, dat in 1961 het onderzoek van het Valckensteynse Blok wel begonnen is, maar beslist nog niet is voltooid ²²).

V. LOSSE VONDSTEN

Een aantal losse vondsten werd gedaan bij controle van verschillende bouwputten. Tussen de Oosterkade en het Haringvliet werd zeventiende eeuws aardewerk aangetroffen en een fragment van een degen; bij de Schiekade een walvisrib.

Tijdens de werkzaamheden ten behoeve van de Metro kwam bij de Leuvehaven een stortplaats van zeventiende eeuws stadsvuil te voorschijn, waarin schoeisel, majolica en ander aardewerk, uit die tijd. Helaas verdween deze plek na twee dagen onder water.

In het Botlekgebied werd bij baggerwerkzaamheden gelijktijdig met fragmenten van een schip een groot aantal ijzeren kanonskogels te voorschijn gebracht, terwijl tevens een aantal stenen exemplaren uit het Europoortgebied achterhaald zijn ²³). Er zijn in het laatste gebied ook enkele romeinse munten gevonden, maar deze zijn meestal ontijdig in de antiekhandel verdwenen.

NOTEN

1) C. Hoek: De kaart van de drie Schieën, in Rotterdams Jaarboekje 1961, blz. 194 e.v.

2) Mr. H. C. Hazewinkel komt in zijn artikel over de hofstad Rodenrijs, in het Rotterdams Jaarboekje 1951, blz. 154 e.v., tot de conclusie dat er te Overschie twee huizen van die naam geweest zijn, nl. de bekende buitenplaats ten noorden van de Doenkade en een tweede, dicht bij het dorp gelegen, door hem 'het andere Rodenrijs' genoemd. Dit andere Rodenrijs nu was de oudste zetel van de hoofdstam van het geslacht Rodenrijs en komt door huwelijk van Beatrijs van Rodenrijs met Florens van der Doertoghe aan diens zoon Jan van der Doertoghe, die vòòr 6 augustus 1338 overleden blijkt te zijn zonder wettige zoon na te laten. Hij houdt van de graaf in recht leen een stuk grond, juist ten noorden van het andere Rodenrijs gelegen, genaamd de Rauwe Weyde. De graaf verkoopt dit aan hem teruggekomen leengoed op deze datum (Leenkamer Holland, register E.L. 32 f. 23 en oorspronkelijk charter in het Nassau Domein archief, afdeling: De raad der rekenkamer van Breda, inventaris nr. 1250). De burcht Rodenrijs vererft op Jan van Hodenpijl en deze verbeurt als partijganger van Margaretha van Henegouwen zijn bezittingen tijdens de Hoekse- en Kabeljauwse twisten. De verbeurde goederen van Jan van Hodenpijl vinden wij opgesomd in de rentmeestersrekening van Noord Holland over 1354, o.a. in d'Oude Scie: 'die woninghe ter Doortoghen van Jans deel van Hodenpijl'.

Het huis blijkt, nadat het enige generaties aan het geslacht van der Doertoghe toebehoord heeft, in de wandeling de woning ter Doortoghen genoemd te worden en later is er meestal sprake van de woning van Jan of Dirc van Hodenpijl. Het huis was leenroerig aan de heren van Brederode; het huis Rodenrijs bij de Doenkade was een achterleen van het andere Rodenrijs en wordt later als zodanig gehouden van de heren van Hodenpijl. Het andere Rodenrijs komt voor in een atlas met kaarten van tiendblokken, die aan de universiteit van Leiden behoren, vervaardigd door de beide landmeters Krukus, omstreeks 1704. (Algemeen Rijksarchief, niet vermeld in de catalogus van J. H. Hingman). Het blijkt te liggen op de plaats waar in 1922 de restanten van een ronde burcht zijn gesloopt. Op de kaart van Krukus is zelfs naast de boerderij de kasteelheuvel aangegeven. Leden van de Commissie slaagden erin nog baksteenmateriaal van dit kasteel Rodenrijs te achterhalen, waarbij bleek dat het formaat varieerde tussen 29 en 32 cm lengte, de hoogte van de burchtheuvel bedroeg voor 1922 nog ongeveer 5 meter.

3) Bibliothèque Nationale te Parijs, ms. lat., inv. no. 9433, f 1° en 2°.

4) Algemeen Rijksarchief, archief van het klooster St. Barbara te Delft, inventaris nr. 26.

5) J. Lengkeek: Sporen van oude bewoning in Hillegersberg, in Rotterdams Jaarboekje 1960, blz. 100 e.v.

6) Bij de slechting van de burchtheuvel van Rodenrijs in 1922 werd ter plaatse in de gracht ook een vaartuig vervaardigd uit een boomstam aangetroffen. Dit vaartuig is echter de weg van al het andere brandhout gegaan.

7) Dr. E. Wiersum: De oude kerk van Charlois, in Rotterdams Jaarboekje 1923, blz. 80 e.v.

8) C. Hoek: Een kasteel te Katendrecht, in Rotterdams Jaarboekje 1961, blz. 257 e.v.

9) C. Hoek: Genealogische en Heraldische Gedenkwaardigheden in de kerk te Charlois, in 'Ons Voorgeslacht', 1962, blz. 109 e.v.

10) G. J. Vermaat: De oudste bedijkingen in het westen van het eiland IJsselmonde in het tijdschrift van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap 1948, blz. 153 e.v.

11) Alg. Rijksarchief, archief van het Hof van Holland, inventaris nr 486, acte 140.

12) Zestiende eeuwse familieaantekeningen in het heerlijkheidsarchief van Rhoon en Pendrecht, verbrand op 14 mei 1940.

13) Uit de gracht van het kasteel kwam een zeventiende eeuwse bord met een madonna.

14) Mededeling van professor dr. H. Brunsting, die in 1927 het kasteelterrein bezocht, toen men hier bezig was een deel der grachten te dempen en een sloot aanlegde door het terrein van de voorburcht. Er zijn toen o.a. stenen kogels gevonden en aardewerkfragmenten.

15) In 1961 zijn in weilanden te Poortugaal ten zuiden van de Groene Kruisweg romeinse aardewerkscherven aangetroffen o.a. tussen de Kerkstraat en de Duifhuisweg; enkele jaren geleden zijn eveneens scherven gevonden in de polder Zwaardijk. In het begin van deze eeuw is aardewerk aangetroffen bij de rivierdijk op de grens van Hoogvliet en Poortugaal. Naar de mening van professor dr. H. Brunsting betreft deze laatste vondst waarschijnlijk een graf. Een amphora hiervan afkomstig bevindt zich sedert kort in het Historisch Museum te Rotterdam in bruikleen.

16) Ir. J. van der Linde te Zuid-Beierland heeft met grote bereidwilligheid zijn medewerking verleend bij de bestudering van het bodemprofiel; van de zijde van de R.O.B. is medewerking verleend door de heren J. G. N. Renaud, Ir. J. A. Trimpe Burger en C. van Duyn.

17) In een weiland ten zuiden van de Achterweg.

18) Alg. Rijksarchief, archief van de heren van Putten en Strijen, inventaris nr. 104.

19) Dit klooster is een stichting van Zweder, heer van Gaesbeek, Putten en Strijen. Een overzicht van de bezittingen van dit klooster bij C. Hoek: Acten betreffende Zuid-Holland in het cartularium van het klooster Nieuwlicht bij Utrecht in 'Ons Voorgeslacht', 1961, blz. 161 e.v.

20) Bulletin Comm. Roy. Historique 1871 blz. 384.

21) F. van Mieris: Groot charterboek van de graven van Holland, deel II blz. 58 e.v.

22) Het grootste gedeelte van de romeinse aardewerkscherven is met eindeloos geduld geborgen door enkele leden van de archeologische werkgroep 'De Nieuwe Maas'.

23) Een aantal van deze kogels is thans in het Maritiem Museum Prins Hendrik.